

Образовање за Еколошко Грађанство у Фокусу

Брошура за наставнике са практичним идејама за
имплементацију Образовања за Еколошко Грађанство

Образовање за Еколошко Грађанство у Фокусу

Ова брошура је заснована на раду Cost Акције ENEC - Европска Мрежа за Еколошко Грађанство (CA16229) коју подржава COST (Европска Сарадња у Науци и Технологији).

COST (Европска Сарадња у Науци и Технологији) је пан-европски међудржавни оквир. Његова мисија је да омогући промоцију научних и технолошких достигнућа која воде до нових концепата и производа и на тај начин доприносе јачању европских истраживачких и иновационих капацитета.

Funded by the Horizon 2020 Framework Programme
of the European Union

**European Network for
Environmental Citizenship**

Cost Action CA16229

Институција Координатор

ISBN: 978-9963-9275-7-9

Референца:

ENEC Consortium (2019). Education for Environmental Citizenship In Focus. Lemesos, Cyprus: European Network for Environmental Citizenship – ENEC Cost Action.

Брошура је заснована на поглављу из књиге:

Hadjichambis, A. Ch. & Paraskeva-Hadjichambi D. (2020). Education for Environmental Citizenship: the pedagogical approach. In: A. Ch. Hadjichambis, P. Reis, D. Paraskeva-Hadjichambi et al. (Eds) *Conceptualizing environmental citizenship for 21st century education* (pp 237-261). Cham, Switzerland: Springer.

Фотографије:

Из Shutterstock

Брошура је бесплатна. Употреба је дозвољена под условом да се наведе извор. Може се користити у образовне сврхе са одговарајућом референцом.

Одговорна за превод на српски језик (Република Српска, Босна и Херцеговина): Мирјана Жабић

Садржај

Предговор	6
Увод	7
ЕЕС дефиниција	9
ЕЕС Модел	10
Основни Концепти	11
Агенси промјене	11
Рјешавање еколошких проблема	11
Превенција еколошких проблема	11
Постизање самоодрживости	12
Здрав однос са природом	12
Права и обавезе у заштити животне средине	12
Структурни узроци	13
Учествовање грађана	13
Интра-генерацијска праведност	13
Интер-генерацијска праведност	14

ЕЕС педагошки приступ	15
Истраживање	16
Планирање акција	17
Учествовање грађана	18
Умрежавање и дијељење	19
Одрживост еколошких и друштвених промјена	20
Евалуација и Рефлексија	21
ЕЕС педагошки приступ	22
Референце	23
Захвалница	24
ЕНЕС Управни Одбор	26

Предговор

Еколошко грађанство је пресудно за успјех било које политике заштите животне средине. Одрживи развој, циркуларна економија, економија са ниским удјелом угљеника и биоекономија захтијевају ефикасан ангажман грађана. Грађани треба да усвоје еколошке ставове и понашање, да праве зелене изборе, да активније учествују, да имају свијест о својим еколошким правима и дужностима и да их примјењују.

Образовање игра кључну улогу у обликовању будућих еколошких грађана; нико се није родио као еколошки грађанин, али образовањем то свако може постати.

Савремена еколошка криза са климатским промјенама, губитком биодиверзитета, загађењем ваздуха и свим другим локалним и глобалним проблемима животне средине захтијева образовање које може да оснажи еколошке грађане.

Педагошки приступ Образовања за Еколошко Грађанство (енгл. Education for Environmental Citizenship, EEC) је приједлог који је осмишљен ради промоције Образовања за Еколошко Грађанство, како је дефинисано у Европској Мрежи за Еколошко Грађанство (2018а). Наравно, постоје и други приступи који такође могу дати допринос у овом правцу.

Сврха „Образовања за Еколошко Грађанство у Фокусу“ је да васпитачима и наставницима представи основне идеје овог приступа. Надамо се да ће наставницима бити од користи.

Dr Andreas Ch. Hadjichambis

Проф. Pedro Reis

*Предсједник
Европска мрежа за
Еколошко Грађанство
ENEC Cost Акција CA16229*

*Потпредсједник
Европска Мрежа за
Еколошко Грађанство
ENEC Cost Акција CA16229*

Увод

У каквом ће окружењу сутра живјети наша дјеца? Одговор на ово питање углавном укључује димензију образовања. Врста образовања коју пружамо нашој дјечи данас ће у великој мјери обликовати њихово окружење у будућности; окружење ће бити у њиховим рукама и начин на који ће њиме управљати зависи од образовања које им данас пружамо.

Еколошко грађанство је кључни концепт у визији одрживог развоја и самоодрживог свијета. По први пут имамо усаглашену дефиницију еколошког грађанства; више од 130 академика, научника и истраживача који представљају 38 земаља Европске Мреже Еколошког Грађанства, дефинисало је еколошко грађанство као:

„Одговорно еколошко понашање грађана подразумева њихово дјеловање и учествовање у друштву у упози покретача промјена у приватној и јавној сфери, на локалном, националном и глобалном нивоу, путем појединачних и колективних акција, у правцу рјешавања савремених проблема заштите животне средине, спречавања стварања нових проблема заштите животне средине, постизања одрживости и развијања здравих односа са природом. „Еколошко Грађанство“ се односи на поштовање права и дужности у заштити животне средине, као и идентификацију основних структурних узрока деградације животне средине и проблема у заштити животне средине, као и развој одрживог окружења, развој спремности и компетенција за критичко и активно ангажовање грађана у рјешавању структурних узрока, дјелујући појединачно и колективно, демократским средствима, узимајући у обзир интер-генерацијску и интра-генерацијску праведност (ENEC, 2018a)“.

Образовни системи и школе би могли увелико допринијети оснаживању младих да постану активни, партиципативни и одговорни еколошки грађани.

Полазна тачка Европске Мреже за Еколошко Грађанство и Образовања за Еколошко Грађанство је била та да би образовни системи и школе требали имати као једну од својих кључних мисија јачање еколошког грађанства. То би значило да наши ученици треба да постану свјесни еколошких изазова са којима се суочавају, да разумеју утицај својих одлука, да су у стању да сагледају своје капацитете и начине на које их могу искористити да би дошло до задовољавајућих еколошких и друштвених промјена. Да би се то остварило, неопходно је да имају потребна знања, вјештине, ставове, компетенције и понашање. Образовање за Еколошко Грађанство настоји да образује еколошке грађане како би стекли ове карактеристике.

Педагошки приступ Образовања за Еколошко Грађанство је приједлог у том правцу. Предлаже се као свеобухватно средство инспирације за Образовање за Еколошко Грађанство. „Образовање за Еколошко Грађанство у Фокусу“ представља једноставан педагошки приступ Образовању за Еколошко Грађанство, како је описано у Hadjichambis & Paraskeva-Hadjichambi (2020).

Приступ препоручује одређене елементе као фазе и кораке, али не морају се сви они слиједити, нити се морају примјењивати одређеним редослиједом. Могу се мијењати и прилагођавати у зависности од проучаваног проблема у заштити животне средине, нивоа образовања (нпр. основно или средње) и начина образовања (нпр. формално или неформално). Позивамо наставнике да покушају да примјене и процијене аспекте овог педагошког приступа.

На почетку ЕЕС модел илуструје дефиницију Образовања за Еколошко Грађанство. На страницама које слиједе представљени су основни појмови ове дефиниције (ENEC, 2018b), као што су „агенси промјене“, „рјешавање еколошких проблема“, „превенција еколошких проблема“, „постизање самоодрживости“, „здрав однос са природом“, „права и обавезе у заштити средине“, „структурни узроци“, „учествовање грађана“, „интра-генерацијска праведност“ и „интер-генерацијска праведност“. Након тога су илустроване главне фазе и кораци педагошког приступа и представљени конкретни примјери и идеје гдје год је то било могуће.

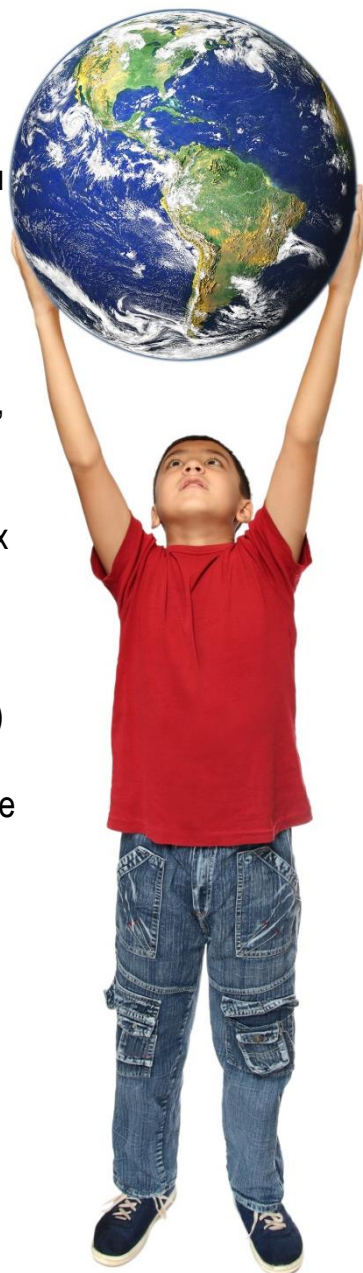
Надамо се да ће ово помоћи у обликовању самоодрживијег свијета.

ЕЕС Дефиниција

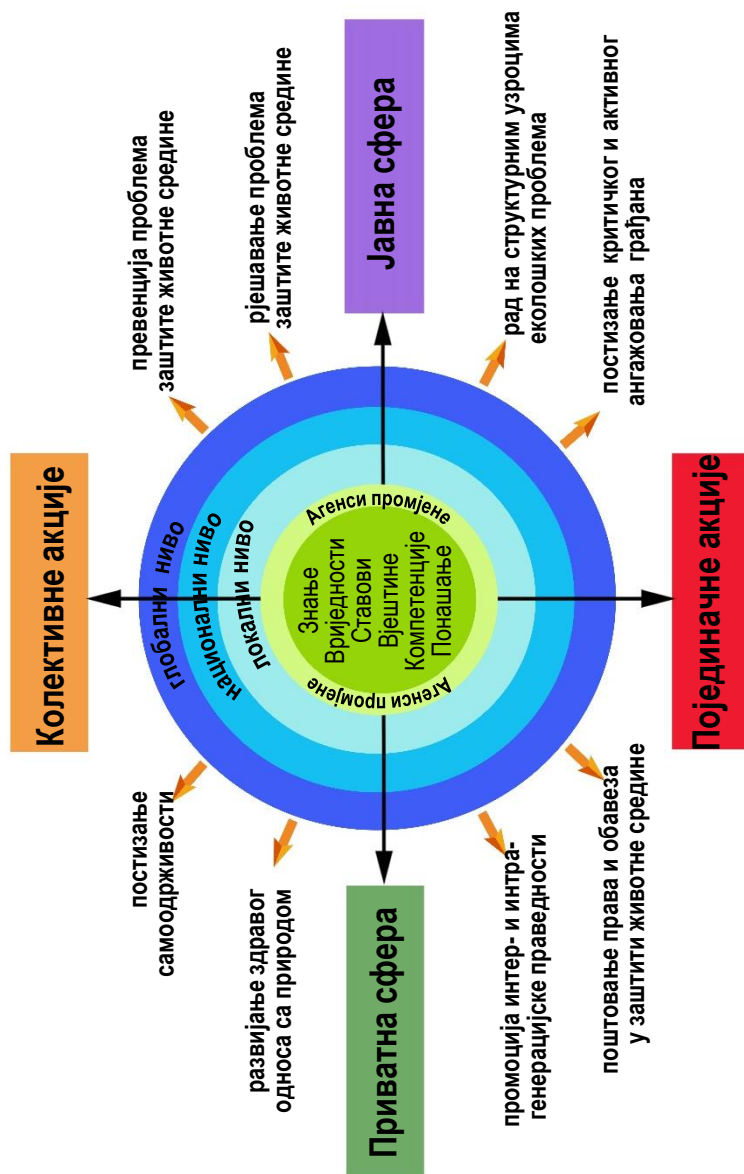
Образовање за Еколошко Грађанство дефинисано је као врста образовања која његује кохерентно и адекватно знање, као и неопходне вјештине, вриједности, ставове и компетенције које би требао да има еколошки грађанин да би био у стању да дјелује и учествује у друштву као покретач промјена у приватној и јавној сфери, на локалном, националном и глобалном нивоу, појединачним и колективним акцијама, у смјеру рјешавања савремених проблема заштите животне средине, превенцији нових еколошких проблема, постизању самоодрживости, као и развијању здравог односа са природом.

Образовање за Еколошко Грађанство (ЕЕС) је важно за оснаживање грађана да поштују права и обавезе у вези са заштитом животне средине, као и да идентификују основне структурне узроке деградације животне средине и проблеме у заштити животне средине, да развијају спремност и компетенције за критичко и активно ангажовање, да раде на структурним узроцима, делујући појединачно и колективно демократским средствима, уважавајући интер- и интра-генерацијску праведност (ЕНЕС, 2018b).

ЕЕС МОДЕЛ

ЕЕС дефиниција се може приказати ЕЕС моделом.

Треба појаснити да положај сваког излаза (наранцасте стрелице) у ЕЕС моделу не илуструје његов однос са димензијама, сферама и нивоима акције.

Извор: Hadjichambis, A. Ch. & Paraskeva-Hadjichambi D. (2020). Education for Environmental Citizenship: the pedagogical approach. In: A. Ch. Hadjichambis, P. Reis, D. Paraskeva-Hadjichambi et al. (Eds) *Conceptualizing environmental citizenship for 21st century education* (pp 237-261). Cham, Switzerland: Springer.

Агенси промјене:

Потребни су нам, као никада до сада, еколошки грађани који имају спремност и способност да донесу промјене у окружењу и друштву у корист наше планете. Агенси промјене су они грађани који могу да делују као катализатори промјене, који учествују у одлучивању и васпитно дјелују на своје вршњаке и на одрасле.

Рјешавање проблема у заштити животне средине:

Тачно је да је тренутне проблеме заштите животне средине тешко ријешити. Тренутни еколошки проблеми:

- требају моментално рјешење
- комплексни су
- имају еколошке, економске и социјалне компоненте
- и имају локалну, националну и глобалну димензију.

Еколошки грађани су грађани који могу да допринесу рјешењу постојећих еколошких проблема.

Превенција проблема у заштити животне средине:

Наша свакодневица утиче на животну средину. Сваког дана многе наше одлуке и многе наше акције имају утицај на животну средину и могу довести до нових еколошких проблема. Еколошки грађани су грађани који доприносе спречавању нових еколошких проблема.

Постизање самоодрживости:

Самоодрживост је процес одржавања промјена у уравнотеженом окружењу. Фокусира се на развој који задовољава потребе садашњих генерација, а да при томе не угрожава способност будућих генерација да задовоље своје потребе. Еколошки грађани схватају важност самоодрживости и боре се за њено остварење узимајући у обзир еколошку, социјалну и економску димензију.

Здрав однос са природом:

Људи су изгубили везу са природом. Расту, живе и стварају у антропогеним срединама и не схватају своју зависност од природе. Игноришу ефекте својих поступака на природу и животну средину. Еколошки грађани имају здрав однос са природом. Они цијене, поштују и штите природу.

Права и обавезе у заштити животне средине:

Као обични грађани, организације, владе, наднационална тијела, сви ми имамо права и дужности у области заштите животне средине. Еколошки грађани знају и примењују своја права и дужности у заштити животне средине. Они подстичу остале друштвене субјекте, владе и наднационалне ентитете да учине исто.

Структурни узроци:

Еколошки проблеми често имају структурне узроке које стварају и од којих се састоје њихови извори. Структурни узроци су често скривени и не могу се уочити површним прегледом. Економски систем, неправилна имплементација законодавства у области заштите животне средине, недостатак ефикасних структура, ометање и корупција могу бити структурни узроци еколошких проблема. Еколошки грађани истражују, идентификују и покушавају да измјене структурне узроке проблема у области заштите животне средине.

Учествовање грађана:

Тренутни еколошки проблеми захтијевају активно, друштвено и критичко ангажовање свих нас, као и наше грађанско учешће. Еколошки грађани су укључени у доношење одлука. Поред тога, дјелују појединачно и колективно у приватној и јавној сфери. Такође су активни на локалном, националном и глобалном нивоу.

Интра-генерацијска праведност:

Интра-генерацијска праведност је праведност унутар генерације. Често у свијету видимо неправду међу припадницима исте генерације. Видимо неједнакост, дискриминацију и ограничење права. Примјећујемо огромне разлике на географском нивоу (нпр. сјевер-југ). Еколошки грађани схватају да је социјална правда важна и зато траже и захтјевају интра-генерацијску праведност.

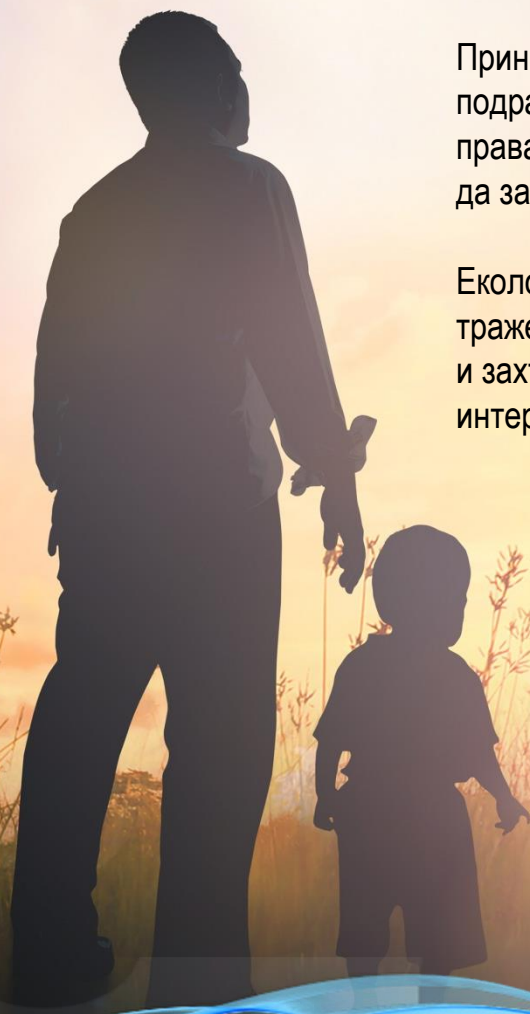

Ми захтјевамо интер-генерацијску праведност

Интер-генерацијска праведност се односи на фер однос међу различитим генерацијама по питању њихових права и обавеза у заштити животне средине.

Принцип самоодрживости подразумијева поштовање права будућих генерација да задовоље своје потребе.

Еколошки грађани траже и захтјевају интер-генерацијску праведност.

Образовање за Еколошко Грађанство (ЕЕС) промовише ЕЕС Модел који се може примјенити на свим нивоима и у свим начинима образовања уз адекватно прилагођавање.

У ЕЕС педагошком приступу се предлаже шест фаза:

Није обавезно да се слиједи све фазе и кораци, нити се морају примјењивати одређеним редослиједом. Могу се мијењати и прилагођавати у зависности од проучаваног проблема заштите средине, нивоа образовања (нпр. основно или средње) и начина образовања (нпр. формално или неформално).

Примјери Истраживања

Примјери планирања акција

Студенти биљеже интересе заинтересованих страна за еколошки проблем

Интереси интересних група

- Инвеститори
- Еколози
- Студенти
- Сусједи

Студенти мапирају контроверзе и аргументе различитих интересних група

Мапирање контроверзи

- Мапирање позитивних и негативних аргумената интересних група
- Мапирање повезаности интересних група и њихових аргумената

Студенти испитују могућа алтернативна рјешења еколошког проблема

Алтернативна рјешења

- Отказивање пројекта
- Премјештање пројекта у друго подручје
- Спровођење мјера смањења негативног утицаја пројекта

Студенти проучавају могући структурни отпор према планираним промјенама

Структурни отпор

- Отпор система
- Нефлексибилни закони
- Сукоби интереса и ометање
- Економски услови који доприносе расту на штету животне средине

Студенти процјењују ризике планираних акција

Процјена ризика

- Напетост и сукоби унутар заједнице
- Окривљавање на личном и / или колективном нивоу

Примјери учествовања грађана

Одлучивање

Студенти одлучују и бирају алтернативно рјешење

- Изаберите оптимално алтернативно рјешење
- Контактирајте научнике и еколошке организације
- Обратите се политичарима за помоћ

Поштовање еколошких Права и Обавеза

Студенти примјењују своја еколошка права и обавезе

- Приступ еколошким подацима (Aarhus конвенција)
- Кориштење права на јавно учешће
- Примјена принципа „загађивач плаћа“

Акције у заједници

Студенти проводе појединачне и колективне акције у приватној и јавној сфери

- Објавите чланке у локалним новинама
- Учествујте у радио и ТВ емисијама
- Организујте кампање за лобирање

Јавне дебате

Студенти организују и / или учествују у јавним дебатама

- Организујте дебате у школи
- Организујте дебате у заједници
- Учествујте у дебатама на ТВ-у

Студентски активизам

Студенти организују акције младих активиста

- Информишите вршњаке, породице, сусједства и ширу јавност
- Организујте и учествујте у протестима

Примјери умрежавања и дијелења

Одрживост еколошке и друштвене промјене

Примјери одржавања промјена

Подржите промјену

Студенти проводе додатне акције да подрже промјену

- **Проблем треба бити у вијестима**
(нпр. ТВ вијести, радио емисије)

Усвојите мјере

Студенти усвајају нове мјере које подржавају промјене

- **Усвојите нове мјере и радње за интензивирање промјене**
(нпр. позовите међународне активисте)

Ријешите структурне узроке

Студенти примјењују акције за рјешавање структурних узрока

- **Уведите додатне акције у другим областима и нивоима**
(нпр. званично писмо парламенту)

Наградите људе

Студенти награђују људе који су учествовали и помагали

- **Наградите студенте, волонтере, присталице**
(нпр. додијелите награде, сертификате, медаље)

Информишите јавност

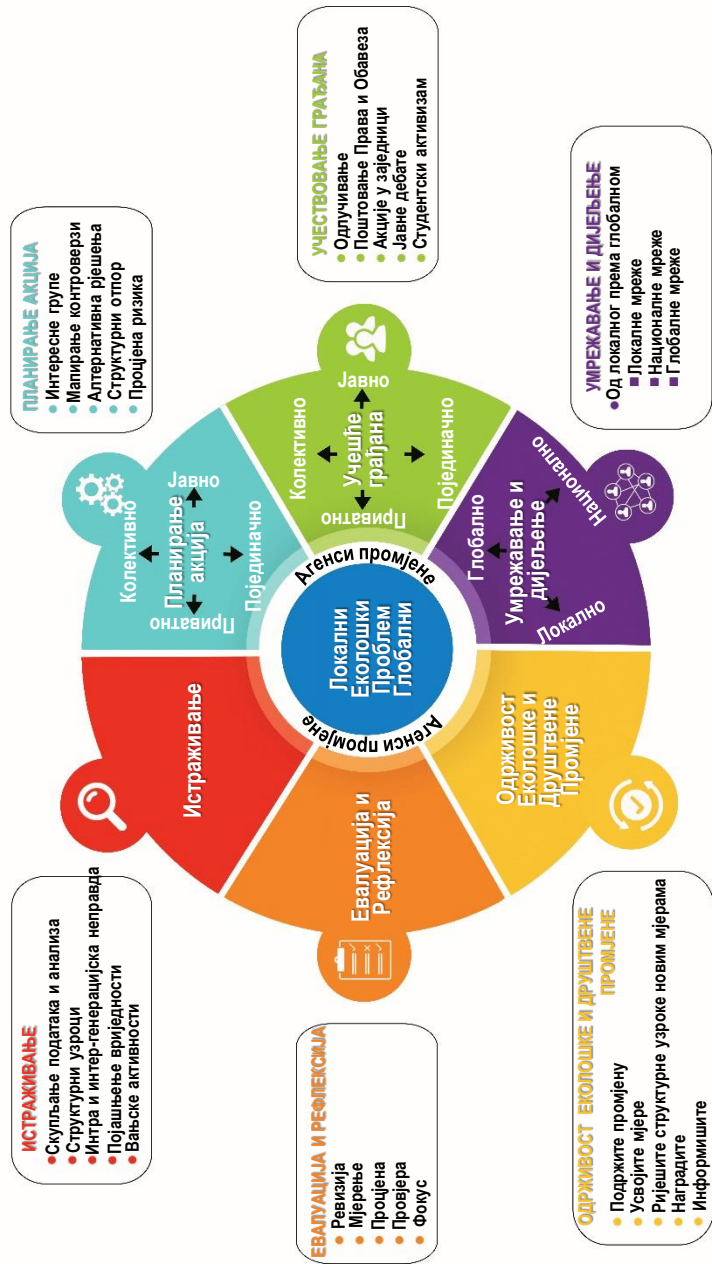
Студенти обавјештавају јавност о успјешним акцијама

- **Информишите јавност о успјешним акцијама**
(нпр. изложбе, постови и видео снимци на друштвеним мрежама)

Примјери Евалуације и Рефлексције

Образовање за Еколошко Грађанство Педагошки Приступ

Извор: Hadjichambis, A. Ch. & Paraskeva-Hadjichambi D. (2020). Education for Environmental Citizenship: the pedagogical approach. In: A. Ch. Hadjichambis, P. Reis, D. Paraskeva-Hadjichambi et al. (Eds) *Conceptualizing environmental citizenship for 21st century education* (pp 237-261). Cham, Switzerland: Springer.

- European Network for Environmental Citizenship – ENEC (2018a). Defining “Environmental Citizenship”. Преузето из <http://enec-cost.eu/our-approach/enec-environmental-citizenship/>
- European Network for Environmental Citizenship – ENEC (2018b). Defining “Education for Environmental Citizenship”. Преузето из <http://enec-cost.eu/our-approach/education-for-environmental-citizenship/>
- European Network for Environmental Citizenship – ENEC (2018c). Defining “Environmental Citizen”. Преузето из <http://enec-cost.eu/environmental-citizen/>
- Hadjichambis, A. Ch. & Paraskeva-Hadjichambi D. (2020) Education for Environmental Citizenship: the pedagogical approach. In: A.Ch. Hadjichambis, P.Reis, D. Parakseva-Hadjichambi et al. (Eds) *Conceptualizing environmental citizenship for 21st century education* (pp 237-261). Cham, Switzerland: Springer.

Захвалница

Брошура је заснована на раду из Cost Акције ENEC – Европска Мрежа за Еколошко Грађанство (CA16229) подржане од стране COST (Европска Сарадња у Науци и Технологији).

ENEC Конзорцијум: Аутори из појединачних земаља одговорни за превод брошуре

Албанија: Nevila XHINDI, Enis SOKOLI

Аустрија: Katharina LAPIN, Florian LEREGGER, Johann ZOESCHER

Босна и Херцеговина: Mirjana ZABIC (српски), Haris GEKIC (бошњачки)

Бугарска: Dilyana KERANOVA, Boris MANOV

Хрватска: Ivan SULC, Slaven GASPAROVIC, Barbara SLADONJA, Danijela POLJUHA

Кипар: Andreas Ch. HADJICHAMBIS, Demetra PARASKEVA-HADJICHAMBI

Француска: Theodora BALMON, Bruno GARNIER

Грчка: Marianna KALAITZIDAKI, George FARANGITAKIS, Anastasia PASCHALIDOU, Themistoklis SBAROUNIS

Мађарска: Boldizsár MEGYESI, Adrienne CSIZMADY, Imre KOVÁCH, Zoltán FERENCZ

Исланд: David C. FINGER

Италија: Daniela CONTI, Luca BAGLIVO, Claudia SARTORETTI

Израел (Хебрејски): Keren MINZ, Zvi WEINSTEIN, Daphne GOLDMAN, Ariel SARID

Литванија: Audronė TELEŠIENĖ, Aistė BALŽEKIENĖ, Audra BALUNDĖ

Црна Гора: Irena PETRUSIC (Bilafer), Sanja PERUNICIC, Jovana JOVANOVIĆ

Србија: Mirjana LENHARDT, Vesela RADOVIC, Vladan DJOKIC, Zorana DJORDJEVIC, Mirjana CUJIC

Словачка: Vladislav KAPUTA, Hubert PALUŠ, Hana MAŤOVÁ, Mikuláš ŠUPÍN

Словенија: Željko OSET, Maša KOVIĆ DINE

Шпанија: María Gema PARRA ANGUITA, Alexandra DELGADO JIMÉNEZ, Marta ROMERO ARIZA

Турска: Hasan Volkan ORAL, Aliye Suna ERSES YAY, Erkan CERMIK

Издавач:

European Network for Environmental Citizenship – ENEC Cost Action (CA16229)

Пуна референца брошуре:

Hadjichambis, A. Ch., Paraskeva-Hadjichambi D., Reis, P., Knippels, M.C., Christodoulou A., Xhindi, N., Sokoli, E., Lapin, K., Leregger, F., Zoescher, J., Zabic, M., Gekic, H., Keranova, D., Manov, B., Sulc, I., Gasparovic, S., Sladonja, B., Poljuha, D., Balmon, T., Garnier, B., Kalaitzidaki, M., Farangitakis, G., Paschalidou, A. Sbarounis, T., Megyesi, B., Csizmady, A., Kovách, I., Ferencz, Z., Finger, D.C., Conti, D., Baglivo, L., Sartoretti, C., Minz, K., Weinstein, Z., Goldman, D., Sarid, A., Telešienė, A., Balžekienė, A., Balundė, A., Petrusic (Bilafer), I., Perunicic, S., Jovanovic, J., Lenhardt, M., Radovic, V., Djokic, V., Djordjevic, Z., Cujic, M., Kaputa, V., Paluš, H., Maťová, H., Šupín, M., Oset, Z., Ković Dine, M., Parra Anguita, M.G., Delgado Jiménez, A., Romero Ariza, M., Oral, H.V., Erses Yay, A.S., Cermik, E. (2019). *Education for Environmental Citizenship In Focus (in English)*. Lemesos, Cyprus: European Network for Environmental Citizenship – ENEC Cost Action.

Предложена референца за брошуру:

ENEC Consortium (2019). *Education for Environmental Citizenship In Focus (in English)*. Lemesos, Cyprus: European Network for Environmental Citizenship – ENEC Cost Action.

Брошура је заснована на поглављу из књиге:

Hadjichambis, A. Ch. & Paraskeva-Hadjichambi D. (2020). Education for Environmental Citizenship: the pedagogical approach. In: A. Ch. Hadjichambis, P. Reis, D. Parakseva-Hadjichambi et al. (Eds) *Conceptualizing environmental citizenship for 21st century education* (pp 237-261). Cham, Switzerland: Springer.

Управни Одбор (УО) ЕНЕС:

- Dr Andreas HADJICHAMBIS (CY), Cyprus Center for Environmental Research and Education, CYCERE, МОЕС, Кипар (Предсједник Акције)
- Prof Pedro REIS (PT), University of Lisbon, Португал (Потпредсједник Акције)
- Руководиоци Радних Група:
 - Dr Marta ROMERO ARIZA (ES), University of Jaen, Шпанија (Основно Формално)
 - Dr Jelle BOEVE-DE PAUW (BE), University of Antwerp, Белгија (Основно Неформално)
 - Dr Niklas GERICKE (SE), Karlstad University, Шведска (Средњошколско Формално)
 - Dr Demetra HADJICHAMBI (CY), Cyprus Center for Environmental Research and Education, CYCERE, МОЕС, Кипар (Средњошколско Неформално)
- Други чланови:
 - Dr Andri CHRISTODOULOU (UK), University of Southampton, Велика Британија (Координатор за Младе Истраживаче и Родну Равноправност– STSM Координатор)
 - Dr Marie-Christine KNIPPELS (NL), Universiteit Utrecht, Холандија (Координатор Одбора за Дисеминацију - Менаџер за Комуникације)

Замјеници Руководиоца Радних Група:

- Замјеник Руководиоца Радне Групе 1: Dr Audrone TELESiene, Kaunas University of Technology, Литванија
- Замјеник Руководиоца Радне Групе 2: Dr. Rares HALBAC-COTOARA-ZAMFIR, Universitatea Politehnica Timisoara, Румунија
- Замјеник Руководиоца Радне Групе 3: Dr Lihong HUANG, Oslo Metropolitan University, Youth Research Unit of NOVA, Oslo, Норвешка
- Замјеник Руководиоца Радне Групе 4: Prof Daphne GOLDMAN, Beit Berl Academic College, Израел

Европска Мрежа за Еколошко Грађанство (ENEC) – финансирана као COST Акција (CA16229-Horizon 2020) – окупља више од 130 стручњака из 38 земаља са циљем да побољшају разумијевање, праксу и процјену Еколошког Грађанства у Европи и другим земљама учесницама.

Еколошко Грађанство је утицајан концепт у многим различитим областима као што су економија, политика, филозофија, менаџмент организација и корпорација и маркетинг, а такође би се могао још боље искористити и успоставити у области образовања. Савремена еколошка криза са климатским промјенама, губитком биодиверзитета, загађењем ваздуха и свим другим локалним и глобалним проблемима животне средине захтијева образовање које је способно да оснажи еколошке грађане. Образовање игра кључну улогу у обликовању будућих еколошких грађана.

Педагошки приступ образовања за Еколошко Грађанство је приједлог у том правцу. Приступ препоручује одређене елементе као фазе и кораке, али их није обавезно све слиједити или их примјењивати одређеним редослиједом. У зависности од проблема околине који се проучава, нивоа образовања (нпр. основно или средње) и начина образовања (нпр. формално или неформално), могу се вршити потребна прилагођавања и допуне. Надамо се да ће бити од користи образовној заједници.